

A kritikai gondolkodás fölöttébb szükséges voltáról

Iskola a határon?

A kilencvenes évek elején az AGB Hungary által elvégzett szociológiai felmérések szerint a gyerekek 50%-a naponta 3–5 órát tölt a tévé előtt. Ez az arány évente nő. A tanulók preferenciái pedig a könnyen fogyasztható sorozatok, a sci-fi, horror, akció, show-műsorok, vetélkedők, ismeretterjesztő filmek, és csak 5%-ban irodalmi művek filmváltozatai. Egy másik adat (ugyancsak magyarországi, de véleményünk szerint a mi esetünkben is releváns): az Országos Közoktatási Intézet által végzett felmérés szerint a VIII. osztályos tanulók 30%-a „súlyos szövegértési problémákkal küszködik” (Nagy 1999). Feltételezzük, hogy ez a szám romániai magyar viszonylatban még nagyobb lehet. Ilyen tevékenységek, élmények „életvilágába” lép be a tanár a maga „megtanítandó” anyagával.

Amikor a számítógép „szétszóródó” információkat közvetít, amikor a gyermek naponta átéli a videoklippek révén a gyorsan váltakozó zene-, szöveg-, megsokszorozódott történet- és időélményt, megkérdőjeleződik a tárgyi tudás érvényességének jelentősége, unalmassá válik a lineáris felépítésű szövegolvasás, hitelét veszíti a magyarázat. A videoklippek reprezentációs stratégiája, élményközvetítő technikája (gyorsaság, asszociatív bőség, fragmentáltság) olyan olvasási szokást alakít, amely már nem alkalmas a könyvek, a tradicionális szövegek koherensebb, lassúbb olvasására (Fóris Ferenczi et al. 2003).

Az oktatásban is megjelentek a tanári magyarázattól és a tankönyvtől eltérő információs források (számítógép, Internet) használatának lehetőségei. Amikor a tanuló letöltheti az Internet elektronikus könyvtáraiból a számára szükséges információt, vagy amikor megismerkedik a nem hierarchikusan rendezett információk tárolásának lehetőségeivel, a hypertext felépítésű információkapcsolással, akkor anakronisztikussá válhat a hagyományos ismeretközpontú, pusztán információt szolgáltató és számonkérő oktatás.

Ez a fajta oktatás nem alkalmazkodik az aktuális helyzethez, nem a jövőre készíti fel a tanulót, hanem egy „a használat” által szentesített ismeretanyagot közvetít, annak a (memóriában) rögzítését célozza meg.

Lehet, hogy szemünk előtt épül egy másik világ, és mi nem látjuk azt? Ha tetszik, ha nem, a világ velünk vagy nélkülünk, de egészen biztosan radikálisan átalakul. Épp ideje elébe mennünk a várható történéseknek.

Pedagógus körökben gyakran elhangzó beszélgetések az oktatói munka kudarcát a mai diák érthetetlen közönyével, műveltség iránti érdektelenségével magyarázzák. A tanári sirámok, kétségbeesett jajkiáltások bizonyítják azt, hogy a

helyzetten feltétlenül változtatni kell. De vajon a világot vagy a diákokat kell megváltoztatnunk? És változtathatunk-e egyáltalán ezeken? Tovább már nem odázható, hogy a mai tanár észrevegye maga körül a mindennapi életet, a megváltozott tanulói hozzáállást, és ehhez igazítsa munkáját.

A határon innen

Igaz, hogy volt már egy tanügyi reformot meghirdető miniszterünk, történtek valós és látszat változtatások, lényegi, az osztályterekben is felmutatható szemléletváltás azonban nem történt, sajnálatos módon még mindig az ismeretközpontú oktatás dominál.

Miért olyan nehéz a váltás? Az okokat keresve nem elhanyagolható az sem (bár sokszor mentségként hangzik), hogy az állandóan változó iskolai programok, illetve az ismeret-számonkérő vizsgákra való felkészítés kényszere nehezíti meg. Véleményünk szerint a váltás nehézségének legnagyobb oka (ismerjük be) az, hogy kényelmesebb is úgy tanítani, hogy a tanár krétával a kezében, a tábla mellett állva elmagyarázza, „leadja” a leckét, rosszabb esetben lediktál egy szöveget, a diák pedig pontosan tudja, hogy mit kell a következő órára megtanulni, vagy az óra előtti tízperces szünetben átnézni ahhoz, hogy jó vagy legalábbis átmenő jegyet kapjon. A tanárok úgy beszélnek egymás között, hogy meg kell tanítanom ezt vagy azt „az anyagot”, úgy érzik, hibát követtek el, hogyha valamilyen „anyagrész”, ismeret megtanítására, amit ők fontosnak tartanak, nem jut idő.

A diák pedig elvégzi a középiskolát, leérettségizik, és az iskolában tanult rengeteg ismeret közül alig használ fel valami keveset a továbbiakban. Ezek szerint elsősorban érettségizőket nevelünk, látszatteljesítményeket produkáló vizsgázókat értelmes, gondolkodó, az információt szelektálni tudó felnőttek helyett.

Mi van a határon túl?

A készségfejlesztő oktatás időigényesebb, és egészen más tanári magatartást, tanítási stílust, módszereket feltételez. A tanárnak a lecke „leadása” helyett inkább irányítania kell a diák aktív tanulási tevékenységét.

Gondoljunk egy hétköznapi hasonlatra. Valakit meg akarunk tanítani kerékpározni. Elmagyarázhatjuk elméletileg világosan és érthetően azt, hogy hogyan kell biciklizni (pedálozni, egyensúlyt megtartani, kormányozni stb.), vagy pedig megkérhetjük az illetőt, hogy üljön fel a kerékpárra, és mellette haladva segíthetjük, irányíthatjuk (miközben megtapasztalja, hogy milyen érzés pedálozni, egyensúlyt megtartani, kormányozni stb.). Melyik esetben fog megtanulni a tanítványunk biciklizni? (Figyeljünk közben az oktatói tevékenységek közötti különbségekre!)

Világos tehát, hogy készségeket kell fejlesztenünk. De ezt elméletileg eddig is tudtuk. A tanárok nagy része meg van győződve arról, hogy akkor is készségeket

fejleszt, amikor hagyományos módon tanít (pl. a verselemző készséget fejleszti, miközben lediktálja a versek elemzését).

Ahhoz, hogy a tudás hasznos és tartós legyen, hogy képessé váljunk, a tanulónak magának kell megszereznie azt. Csak az olyan tudás értékes, ami hasznos, és csak akkor hasznos, ha az ismereteket fogalmi szinten is megértjük, és gyakorlati módon, kreatívan és kritikusan tudjuk alkalmazni.

Hogyan léphetjük át a határt?

A konstruktivista tanuláselméletből kiindulva három lépésben képzelhetjük el az ilyen tudás megszerzését. Az első lépésben a diáknak azonosítania kell a már meglevő ismeretei közül azokat, amelyeket fel kell használnia, ezeket úgy képzelhetjük, mint téglákat, amelyekből megépül az „ismeretház” alapja. A második lépésben a diák megkeresi, „megtapogatja”, elemzi az új ismereteket, és felépíti belőlük önmaga „tudásházát”. A harmadik lépésben a diák megszemléli a kész „épületet”, elhelyezi a többi közé, és használni kezdi.

Ha változó világunkban a tanuló sikeres akar lenni, arra lesz szüksége, hogy meg tudja szűrni az információt, és el tudja dönteni, hogy számára mi a fontos és mi nem. Azt kell megértenie, hogy a különféle információk miként kapcsolódnak, illetve miként kapcsolhatók össze. Képesnek kell lennie arra, hogy a megfelelő kontextusba ágyazza be az új ismereteket és gondolatokat, hogy jelentéssel ruházza fel új élményeit, és hogy elvesse az irreleváns vagy az érvénytelen információt. Kritikus, kreatív és termékeny módon kell jelentéstelivé tennie az információs univerzum azon darabját, mellyel találkozik.

Egy sor gyakorlati gondolkodási készséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy megfelelően tudja rendszerezni és jelentéssel bíró gondolatokba tudja sűríteni az információt, ami végül is praktikus magatartások kialakításához vezethet. Azaz röviden: a tanulóknak kritikai gondolkodókká kell válniuk. Ez azonban nem történik meg automatikusan. A tanulóknak személyes tapasztalatokat kell szerezniük arról, hogy mit jelent az információval való találkozás, hogyan dolgozzák fel azt, és miként alakítsák ki ebből a maguk számára is használható információt és gondolatokat. A kritikai elemzés és az elemző folyamat újragondolásának szisztematikus útját kell bejárniuk, tehát egy olyan folyamatot, mely nemcsak iskolás korukban vezeti őket, hanem későbbi életükben is használható.

Ahhoz, hogy ez az osztályteremben megtörténjék, a tanár szemléletének, tanítási stílusának, módszereinek kell megváltoznia, ugyanis megfelelő módszerek segítségével a kritikai gondolkodás készsége bármilyen tantárgy tanítása során kialakítható. A kritikai gondolkodás a megfelelően megtervezett osztálymunka eredményeként jöhet létre, amelyben a tanítási módszerek a kritikai gondolkodás elősegítését célozzák.

Egy lehetséges „határátkelőhely”

Ezeket a tanítási módszereket, stratégiákat, technikákat foglalja rendszerbe az RWCT-nek (angol rövidítés: Reading and Writing for Critical Thinking, magyarul Olvasás és Írás a Kritikai Gondolkodásért – elnézést kérünk, de a magyar fordításban nem hangzik túl jól) nevezett program, egy olyan együttműködési projekt, amelyben a világ különböző részein dolgozó oktatási szakemberek vesznek részt. Az együttműködés célja, hogy olyan tanítási módszereket juttasson el az iskolákba, melyek bármely korcsoportú diák esetében és bármilyen szaktárgyra alkalmazva kialakítják és fejlesztik a kritikai gondolkodást.

Talán nem érdektelen, hogy hogyan kezdődött ez a ma már több országban működő és gyakorlati hasznáról elismert program.

1996-ban a kolozsvári Nyílt Társadalomért Alapítvány egyik könyvtárosa és programvezetője mivel azt tapasztalta, hogy egyre kevesebbet olvasnak a gyermekek, úgy döntött, hogy lehetőséget teremt néhány pedagógusnak, hogy olvasáskutatás és módszertan szakemberével találkozzék, hogy közösen próbáljanak megoldást találni arra, milyen módon lehetne megszerettetni az olvasást egy olyan generációval, amely a televízió, videó és számítógépek világába született bele.

Igy indult el az a mozgalom, melynek létrejöttét és kibontakozását szaktudásával és személyes pártfogásával Nagy Attila, a Magyar Olvasástársaság akkori elnöke, elismert olvasáskutató segítette elő. A program irányítását Charles Temple, a New-York-i Hobart és William Smith Egyetem tanára, sikeres gyermekíró és olvasásmódszertan-szakértő vállalta és végezte nagy hozzáértéssel és lelkesedéssel.

Számunkra így kezdődött ez a program, amelynek – talán nem szerénytelenség állítani – részben kezdeményezői, a továbbiakban lelkes résztvevői, saját tanári munkánkban hasznélvezői és a jelenben továbbadói is vagyunk.

A Nyílt Társadalomért Alapítvány felvállalta a program finanszírozását. Bekapcsolódott még két szakember, akik Szlovákiában hasonló programot (az Orava-projektet) vezettek, Jeannie Steele és Kurt Meredith. A három oktatásmódszertannal foglalkozó szakember összeállított egy átfogó, minden tantárgyra kiterjeszhető módszertani útmutatót, mely tanítási módszerek, stratégiák, technikák rendszerbe foglalt, egységes koncepcióra alapozott gyűjteménye. Ezeknek a módszereknek segítségével a pedagógusok óráin a diákok aktív módon tesznek szert az alapvető készségekre, így a kritikai gondolkodás készségeire is.

Megkezdődött az első tanár csoport kiképzése. Évi több alkalommal többnapos képzésen vettünk részt 1996 és 2000 között. Ebben a periódusban a tanári munkánkon is fölmérték, hogyan jön létre a változás. Óráinkról oktatófilmek készültek, amelyeket a módszerek bemutatására használtak fel.

Jelenleg nemzetközileg akkreditált képzői vagyunk ennek a programnak, sajnos Romániában csak mi ketten vagyunk, akik magyar nyelven tartjuk ezt a tanfolyamot.

A New-York-i Open Society Institute támogatásával a Nemzetközi Olvasástársaság tagjai bekapcsolódtak a mozgalomba önkéntesekként. A Kolozsvárról indult programot kiterjesztették több mint 20 országra.

1999-től rendszeresen tartunk továbbképzéseket pedagógusoknak az ország különböző városaiban.

Tanfolyamunk célja, hogy keretet biztosítson a tanításról és tanulásról való gondolkodásnak, hogy lehetővé tegye a szemléletváltást a tanításban.

A *kritikai gondolkodás fejlesztése* szemináriumsorozat tehát nemcsak új módszereket kínál, amelyeket a hagyományos szemléletbe be lehet illeszteni, hanem olyan elméleti keretet, amely egy új, koherens tanítási modell kialakítását teszi lehetővé.

A tanfolyamon folytatott műhelymunka bemutató órák sorozatát foglalja magába. Az órákon a résztvevők valós tanítási helyzetben aktívan vettek részt a tanulási folyamatban. Az irányított tanulás fázisa után a modellált tanulási helyzetben szerzett tapasztalatok alapján közösen vitatjuk meg ezt a folyamatot, azaz az órák megbeszélése, elemzése következik. Így a résztvevők a gyakorlatban értik meg a tanulás és a tanítás háromlépcsős elméleti keretét, amelyet ezután rendszerszerűen használhatnak bármelyik osztályban és bármilyen tananyag átadásában. Ezt követi az irányított gyakorlás. A résztvevők lehetőséget kapnak rá, hogy az előadók irányítása mellett kiscsoportban megtervezzenek legalább egy órát. Meggyőződésünk, hogy a résztvevők jobban megértik ennek a szemléletnek a lényegét, hogyha először maguk is a diák helyzetéből szembesülnek az új módszerekkel, és csak ezután értékelik és elemzik tanárokként azt, amit a tanulók „bőrébe bújva” tapasztaltak – tanfolyamunk ennek alapján is strukturálódik. Így az általános elveket csupán azután vitatjuk meg, hogy mindenki részt vett az irányított tanulási folyamatban is.

A tanfolyam több önálló egységet foglal magában, ilyenek az érvelés és vitakészség elősegítése alternatív tanulási módszerekkel, kérdés-technikák a tanári munkában, írásműhely, óratervezés, alkalmazás, értékelés és az együttműködésen alapuló tanulási stratégiák.

2003 nyarán vehettünk részt első ízben a Bolyai Nyári Akadémia meghívott előadóiként ezen a rangos rendezvénysorozaton.

A Bolyai Nyári Akadémia, a Kárpát-medence legrangosabb pedagógus-fórumának egyik felvállalt célja a készségfejlesztő oktatás gyakorlatának elősegítése. Ezért úgy gondoljuk, hogy *A kritikai gondolkodás fejlesztése* tanfolyam szervesen beilleszkedett a BNYA programjába. Ez a szemináriumsorozat konkrét, gyakorlati segítséget nyújt a tanári munkában.

A résztvevők nyitottak voltak az új módszerekre, tevékenyen vettek részt a közös munkában, szívesen együttműködtek pedagógustársaikkal. Minden este értékelő lapokat töltöttek ki, így biztosították a visszacsatolást az előadók számára. Ezeken a lapokon azt hangsúlyozták, hogy újszerűnek és hasznosnak tartják a tanfolyamot.

Megváltozott körülöttünk a világ, a tanulói hozzáállás. A tanárnak kell igazodni.

A változás, a szemléletváltás elkerülhetetlen. A *határon* – ha akarjuk, ha nem – át kell majd kelni. Meggyőződésünk, hogy ez a tanfolyam egyike a lehetséges *határ-átkelőhelyeknek*. Távolról sem az egyetlen, de mindenképpen használható.

Felhasznált irodalom:

Nagy Attila: Mi lesz veled, olvasó? (Olvasásszociológiai és -lélektani tanulmányok). In Komáromi Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*. Budapest, 1999, Helikon, 271–281. o.

Fóris Ferenczi Rita – Orbán Gyöngyi – Székely Melinda – Vincze Kata Zsófia – Zágoni Melinda: *Beszélgetőkönyv a megértő irodalomoktatásról*, Sepsiszentgyörgy, 2003, T3 Kiadó, 207–209. o.

Collins, C. – Mangieri, J. N.: *Teaching Thinking: An Agenda for the 21st Century*. Hillsdale. 1999.

Temple, C. A. – Gillet, J. W.: *Language and Literacy: A Lively Approach*, New York, 1996, Harper Collins.

Feyerabend, Paul: *Három dialógus a tudásról*. Budapest, 1999, Osiris.

Frank, Manfred: Mit jelent egy szöveget megérteni? In *Az esztétika vége – vagy se vége se bossza*. Budapest, 1995, Ikon.

Fűzfa Balázs: Iskola a határon? *ÉS*. 2002, XLVI. évf. 16 sz. 2) 38–45. o.